

ДЕМОГРАФІЯ: ЦАРИЦЯ НАУК, СКИНУТА З ПРЕСТОЛУ

На пошанування сторіччя Національної академії наук України,
сторіччя першого в світі Демографічного інституту та 135-річчя
від дня народження академіка М. В. Птухи (1884–1961)

Демографія — цариця наук
М. В. Птуха

Михайло Васильович Птуха вважав демографію найдостойнішою вершинною звеличення. Адже демографія, на його погляд, найтепліша покровителька Людини, а Людина, знову ж таки на його погляд, – безкінечна цінність! Зауважте: це сказано ще в 1928 році, коли сталінсько-ворошиловські стрільці дірявили черепи мільйонам і мільйонам радянських громадян (М.В. Птуха. «Смертність в Росії і в Україні»).

За сто років свого існування українська демографія зазнала щастя-долі такою ж мірою, як і весь український народ, про фізичне й духовне здоров'я якого вона покликана дбати. Не випадково нотки трагізму вчуваються вже в назві монографії **М.І. Шпиталь** та **Н.І. Коцур**: «Академік М.В. Птуха (1884–1961). Життєпис: вершини та обриви». Справді, вершини та обриви, високі зорі та колючі терни – це героїчний і трагічний шлях усієї наукової школи академіка М.В. Птухи та його соратників.

Власне Демографічний інститут тільки на один місяць молодший за Українську академію наук (УАН). Адже «закон про заснування Української Академії Наук (за гетьмана Української Держави **Павла Скоропадського**. — **В. К.**) вийшов 14 листопада 1918 року; 27 листопада 1918 року відбулися установчі збори Академії, і зараз після того пішла жвавіми темпами праця на протязі всього грудня місяця 1918 року, не вважаючи на дуже важливі військові і політичні події, що відбувалися в Києві і навкруг Києва», — засвідчено у «Звідомленнях про діяльність Української Академії Наук до 1 січня 1920 року».

Саме тоді були й визначені завдання для Академії загалом і для Демографічного інституту зокрема. Для Академії: «Українська Академія Наук має підносити українську культуру й виучувати Україну, збагачувати виробливість України, дбати про все добре для України». Для інституту: «Демографічний інститут при Соціальному Відділі, заснований за думкою покійного академіка **М.І. Туган-Барановського**, являє собою першу спробу поставити виучування людності на належну височінь. Його завдання — це, з одного боку, сприяти розвиткові статистичного методу, а з другого — вживати всіх заходів задля як найповнішого й найкращого вивчення всіх народів, що залюднюють Україну. Для вирішення цих завдань Демографічному інституту потрібні величезні статистичні матеріали, що їх він і повинен піддавати остаточному науковому обробленню».

Людність і окремі групи, з яких вона складається, виучувати треба з таких точок погляду: 1) фізично-психологічних особливостей людини (антрополог. статистика); 2) смертності; 3) шлюбності та семейності; 4) народимості; 5) спадковості; 6) міграції; 7) слабовитості; 8) інвалідності; 9) професій і занять; 10) злочинності.

Праця Демографічного інституту почалася від січня 1919 року, коли директором його (що користується у Відділі всіма правами академіка) обрано було професора **М.В. Птуху**» (Там само. Мовні особливості збережено).

Віктор Куйбіда
доктор істор. наук,
професор,
декан факультету
фізичного виховання
ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький

М. В. Птуха у своєму кабінеті (перша половина 1930-х років)

Отже, монографія М.І. Шпиталь та Н.І. Коцур, єдина на сьогодні комплексна праця про академіка М.В. Птуху, є гідним пошануванням ювілярів: і Національної академії наук України, і її першого в світі Демографічного інституту, і 135-річчя від дня народження академіка М.В. Птухи. Ця фундаментальна праця охоплює всю наукову спадщину корифея української економічної думки, видатного статистика-демографа, знаного далеко за українськими рубежами. Найбільшу наукову цінність монографії, її повноту та достовірність забезпечило уведення до наукового обігу величезної кількості унікальних документів, які в попередніх публікаціях навіть не згадувалися. За ознаками наукової новизни ми й будемо цю працю оцінювати.

Про М.В. Птуху в різні часи і в різних виданнях опубліковано силу-силенну статей, рецензій, звітів, оглядів, повідомлень, енциклопедичних довідок тощо. І в усіх цих публікаціях М.В. Птуха постає як цілком благополучний і успішний, високошанований радянською владою учений, неодноразово нагороджений урядом. І ніхто не писав про круті повороти долі на шляху цієї людини. Попередні дослідники (*П. Пустоход* та ін.) оминали умови та обставини, за яких діяв Демографічний інститут на різних етапах розвитку держави та суспільства. Ніхто не торкався болісно-пекучих сторін життя людини, її тяжких поневірянь, образливих для людської гідності принижень тоталітарним режимом. Ніхто з аналітиків не згадував про карну справу, заведену в 1938 році енкаведистами на академіка М.В. Птуху («Справа № 817»).

Автори монографії на життєвому прикладі М.В. Птухи показали, як глибоко й болісно вражають людину несправедливість, наклеп, безпідставні тяжкі звинувачення, які в епоху сталінського правового свавілля коштували життя десяткам мільйонів наших громадян!

Підрозділ 2.3. другого розділу монографії за важливістю теми, смисловим наповненням, щільністю унікальної інформації міг би бути самостійною темою окремої дисертації. Адже ця тема надважлива й сьогодні: реабілітація Правди Історії, поновлення Історичної Справедливості в оцінках не тільки окремих персоналій, а й академічної науки в цілому, яку на січневій сесії ВУАН в 1934

році було піддано злісній вульгарно-ярличній критиці з боку наркома освіти УСРР **В.П. Затонського**. Саме він на цій сесії подав сигнал на розгортання широкомасштабного наступу на всю ВУАН. Виступ наркома було подано в контексті програми «*національно-культурного будівництва та боротьби проти націоналізму*». Під такою назвою виступ було надруковано окремою брошурою. Вогонь нещадної критики було зосереджено по позиціях «*класово-ворожій діяльності II відділу ВУАН*» (так дослівно було сформульовано назву другого підрозділу доповіді наркома). Це свідчить про масованість ідеологічних репресій, які завершувалися репресіями політичними.

Голобельна критика В.П. Затонського заохотила до надактивної «викривальної» діяльності цілу групу «*правильних марксистів*», які повели широкий наступ на «*викорчовування*» в ВУАН «*рецидивів*» «*українського махрового націоналізму*», «*шкідництва*», «*українського фашизму*» (як, до речі, й сьогодні)!

Петербурзький період життя майбутнього академіка М.В. Птухи, час його навчання в імператорському університеті, потім праця на посаді викладача, на наш погляд, був для селянського сина з Чернігівщини чи не найщасливішим у його житті. Цей період життя М.В. Птухи відіграв вирішальну роль у визначенні головного напрямку його наукових досліджень, фахового зростання та удосконалення як ученого-економіста, статистика-демографа, котрий згодом став постаттю світового інтелектуального виміру. Головну роль у цьому відіграли професор статистики Петербурзького імператорського університету **І.Г. Кауфман**, приват-доцент університету **М.І. Туган-Барановський** та німецькі професори **В.Й. Борткевич** і **К.М. Баллод** (Михайла Птуху імператорський університет двічі (по два роки) відраджував на навчання за кордон). Від професора І.Г. Кауфмана Михайло Птуха одержав фундаментальні знання в галузі теоретичної і практичної статистики. У праці «*Академік М.І. Туган-Барановський як економіст*» М.В. Птуха назвав Михайла Івановича своїм «*великим учителем*». У подальшому розширенні та поглибленні знань М.В. Птухи з політичної економії, статистики та демографії особливо важливу роль відіграли професор Берлінського університету **В.Й. Борткевич** та професор **К.М. Баллод**, директор Відділення статистики Пруського статистичного бюро. Четверо цих учених допомогли М.В. Птусі чітко визначитися на європейському векторові наукових студій. Завдяки цим людям наш земляк у науковому світі сприймався однаково шанобливо і як український європеєць, і як європейський українець.

Та саме творча співпраця М.В. Птухи з петербурзькими і берлінськими професорами дала підстави київським «*чистим марксистам*» піддати Михайла Васильовича брутальній критиці в 1934 році.

Тут автори монографії немовби вводять нас, скажемо так, у стіни *«творчої лабораторії»*, де самовіддано потіють, даруйте, у *«трудах»* фальсифікатори – фактично донощики. Історична справедливість спонукала авторів монографії назвати імена та *«труди»* найзавзятіших лінчувальників академічної науки:

«Вірник Д.Ф., Руденко П.Т. Демографічний фронт ВУАН під вогонь марксистської критики. Стаття. 1934. Машинопис. 84 арк. – ІР НБУВ НАН України. – Ф.Х, од. зб. 1047.

Гарцман (Брук) Б.М. Великодержавний шовінізм у блоці з українськими націоналістами на економічній ділянці ВУАН. Стаття. 1934. Машинопис. 112 арк. – ІР НБУВ НАН України. – Ф.Х, од. зб. 1048.

Гарцман (Брук) Б.М. Демографія на службі капіталістичної реставрації. До критики буржуазно-реставраторських, націоналістичних настанов акад. Птухи й Демографічного інституту ВУАН. Стаття. Машинопис. 44 арк. ІР НБУВ НАН України. – Ф.Х, од. зб. 1049.

Горенштейн. Буржуазна теорія грошей і кредиту на Україні. Стаття. 1934. Машинопис. 58 арк. – ІР НБУВ НАН України. – Ф.Х, од. зб. 1050.

Кравчук І. Апологетика дворянсько-поміщицького господарства. Стаття. 1934. Машинопис. 28 арк. – ІР НБУВ НАН України. – Ф.Х, од. зб. 1051.

Майко О. С. Про буржуазно-реставраторські концепції з питань народно-господарського планування у виданнях економічних установ ВУАН. Стаття.

Пасічник. Нагорний. Кравчук. Викорчувати буржуазний націоналізм на економічній та аграрній ділянках ВУАН. Стаття. б) Нагорний. Доповідна записка до Неодмінного секретаря ВУАН. Машинопис. 53+ 1 арк. – ІР НБУВ НАН України. – Ф.Х, од. зб. 1054–1055.

Гарцман. Доповідна записка до Секретаря ВУАН. 1934. Машинопис. 52+1 арк. – ІР НБУВ НАН України. – Ф.Х, од. зб. 1052. – 1053».

З'ясовуючи соціально-економічну концепцію академіка М.В. Птухи, *Д.Ф. Вірник* та *П.Т. Руденко* «визначають» його «з тих ідеологічних джерел, під впливом яких він сформувався як вчений. Тут ми прямо повинні заявити, що школа, яку пройшов і яку ретельно й послідовно репрезентує до сьогодні, – це буржуазна школа ідеалістів-філософів, починаючи від Канта і закінчуючи Риккертом і почасти Віндельбантом (від Канта запозичено етику, а від Риккерта – філософські основи соціології); це буржуазна школа економістів в особі Туган-Барановського, Орженського (Орженцького. – *М.Ш., Н.К.*) та школа теорії і методології статистики в особі Борткевича, А.А. Чупрова, І.І. Кауфмана та ін. «Сузір'я», як бачимо, досить виразне за своїм теоретичним спрямуванням. Зформувавшись у колі ідей цього «сузір'я» як науковець, академік Птуха з кола цих ідей ніколи більше не виходив» (Монографія, с. 87).

Заохочені крайнім нетактовним виступом Наркома освіти В.П. Затонського, опоненти М.В. Птухи висунули йому найтяжчі звинувачення, передусім у симпатіях до М.І. Туган-Барановського, якого в 30-х роках компартійні ідеологи вже трактували не як *«руського економіста, историка, одного из легальных марксистов»*, а як *«открытого защитника капитализма»*. На цей час ім'я М.І. Туган-Барановського вже було занесене до реєстру *«ворогів народу»*. Така характеристика Тугана, як зневажливо пи-

М.В. Птуха – студент Берлінського університету

сали *«чисті марксистки»*, стала відправною точкою, найголовнішим політично-ідеологічним орієнтиром для всіх критиків. Усі вони вдавалися до тональності висловлювань, які мали підтверджувати, що цей учений дійсно є *«открытым защитником капитализма»*, *«шкідником і ворогом народу»*, а академік М.В. Птуха – симпатиком і захисником цього *«открытого защитника капитализма»* і *«врага народа»*.

На полі *«вскрытия врагов народа»* чи не найпродуктивніше попрацював Гарцман (Брук) Б.М. У 1934 р. він написав дві статті-доноси: *«Великодержавний шовінізм у блоці з українським націоналізмом на економічній ділянці ВУАН»* (112 арк.) та *«Демографія»* на службі капіталістичної реставрації. До критики буржуазно-реставраторських, націоналістичних настанов акад. Птухи й Демографічного інституту ВУАН» (44 арк.). Найголовніша риса цих *«трудів»* – войовничість, нахабне звинувачення провідних українських учених у причетності до *«апологетики капіталізму»*. *«Економічні установи ВУАН – плацдарм жорстокої класової боротьби, де внаслідок притупленої класової пильності парторганізації України широко розгорнули свою шкідницьку діяльність буржуазні націоналісти з партквитком в кишені, де утвердилося кубло буржуазно-реставраторських елементів, заблокованих між собою великодержавних шовіністів і місцевих українських націоналістів, що єдиним фронтом вступили в боротьбу проти диктатури пролетаріату»* (Моногр. С. 135–136).

Зрештою, *«тактику класового ворога було вскрыто»*, *«контрреволюційні організації були розтрощені»*. З виступу Наркома освіти В.П. Затонського: *«Особливо історичне значення в цьому мав виступ т. Сталіна на Січневому Пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 1933 р. ... Саме це допомогло*

нам вивести з прориву колгоспи на Україні. Дякуючи величезній допомозі ЦК ВКП(б) та уряду СРСР, дякуючи вираженню на Україну групи міцних більшовиків на чолі з одним із кращих соратників т. Сталіна – т. Постишева – прорив був ліквідований і колгоспне село буйним квітом почало розвивати свої потенціальні можливості, закладені в колгоспному ладі». Це в 1933 році!!!

У такий спосіб «царицю наук» було скинуто з престолу, а сам престол розтрощено, як оті «контрреволюційні організації»! 21 лютого 1938 р. академіка М.В. Птуху було ув'язнено. Допитували його «с пристрастієм» (до галюцинацій)... На допитах та очних ставках, а потім і на судилищі «свідчили» проти нього названі вище «експерти», обличителі антимарксистської «єреси»...

Безчестя впало на Демографічний інститут, який за 19 років своєї діяльності видав 14 томів (!) науково опрацьованих статистичних матеріалів. І це при наявності такої «комп'ютерної» техніки: рахівниці, логарифмічні лінійки, арифмометри... І це – у двох-трьох кімнатках... І це – за наявності невеличкого колективу (в кращі роки – не більше 30 осіб)... Які повчальні уроки наукової школи академіка М.В. Птуху для сучасних статистиків та демографів, що розкошують у фешенебельних апартаментах, завалених найсучаснішою комп'ютерною технікою!

За означених вище умов та обставин М.В. Птуха вивів свій інститут на європейський і світовий науковий обшир. До честі авторів підручників та посібників для вищої школи часів Незалежності, вони об'єктивно високо оцінюють наукову спадщину академіка М.В. Птуху та його соратників, ставлять його ім'я в ряд найвидатніших умів в історії економічних учень. До розряду такої навчальної літератури належать такі підручники: **Л.Я. Корнійчук**, **Н.О. Титаренко** та ін. «Історія економічних учень» (2001), **С.Г. Стеценко** «Демографічна статистика з основами демографії» (2005). У розділі «Розвиток демографічної науки в Україні» С.Г. Стеценко справедливо зазначає, що розвиток демографічної думки в Україні у ХХ ст. зазнав кількох злетів і падінь: «Початок першого піднесення демографічної науки в Україні пов'язаний з діяльністю видатного українського вченого М.В. Птуху (1884–1961). У 1916 р. побачила світ його книга «Нариси з теорії статистики населення і моральної», у якій він виклав, систематизував і розвинув головні ідеї того часу, спираючись більш як на 200 праць європейських, російських і українських учених. (М.В. Птуха володів німецькою, англійською, французькою, італійською і кількома слов'янськими мовами). Від 1910 до 1918 р. він працював у Петербурзькому та Пермському університетах, удосконалював знання в Німеччині, Великій Британії. Повернувшись в Україну, Птуха в 1919 р. в Українській академії наук заснував перший у світі Інститут демографії, який було ліквідовано у 1938 р., а самого академіка та багатьох його учнів і співробітників репресовано (А.П. Хоменко (1894–1939), М.Н. Трацевський (1897–1979) (тут неточність: правильно М.М. — М. Ш., Н. К.) Ю.О. Корчак-Чепурківський (1896–1967). Розвиток наукових демографічних досліджень було силоміць припинено в усьому СРСР, в тому числі в Україні. Світовий пріоритет цієї галузі було втрачено. У світі такі інститути виникли значно пізніше. Демографічний інститут АН СРСР проіснував лише від 1930 до 1934 року. В інших країнах (Бельгії, Італії, Швеції, Польщі, Туреччині, Японії, Філіппінах, США) такі установи діяли лише в 50–60-х роках ХХ ст.,

що було пов'язано вже з демографічною революцією, демографічним вибухом, загостренням демографічних проблем у світі» (за С.Г. Стеценко).

Знищення Демографічного інституту тоталітарним режимом тяжко позначилося на фізичному й духовному здоров'ї нації. Тільки в 2002 р. було відновлено діяльність цієї надважливої народознавчої установи. Тепер вона називається Інститут демографії і соціальних досліджень НАН України. Від 2007 р. Інститут носить ім'я академіка М.В. Птуху.

Маємо бути глибоко вдячними тим патріотам, які вважали справою честі та національної гідності очищення від наклепів імені кожного невинно загубленого. На думку авторів монографії (та й на наш погляд), у справі реабілітації демографії як науки найдіяльнішу наполегливість виявила доктор економічних наук, професор, завідувачка відділу демографії та відтворення трудових ресурсів Інституту економіки НАН України **В.С. Стешенко**. У підготовленій до друку, але не опублікованій статті «До історії демографічних досліджень в Україні» Валентина Сергіївна наголошувала: «Суверенітет накладає підвищену відповідальність за демографічне сучасне й майбутнє народу України. На жаль, осмислення керівними органами сучасного стану демографічної ситуації і її наслідків для демографічних перспектив України перебуває не на належному рівні».

Беручи до уваги катастрофічний характер демоситуації в Україні, Валентина Сергіївна глибоко і всебічно науково опрацювала обґрунтування постанови «Про необхідність відновлення Інституту демографії у системі Національної академії наук України». У документі, датованому 23 березнем 2001 р. й офіційно надісланому Інститутом економіки НАН України до Президії НАН України та низки директивних органів зокрема констатувалося:

«Демографічна ситуація в Україні набула гостро кризового характеру. Народжуваність впала до безпрецедентно низького рівня. Відбувається погіршення здоров'я населення, що відбивається в зниженні середньої тривалості життя. Внаслідок депопуляції чисельність населення країни в 1991–2000 рр. зменшилася більш ніж на 2,5 млн. чоловік.

Поглиблюється постаріння, погіршується професійний і кваліфікаційний склад населення. Хворе населення з економічно несприятливим складом і значним рівнем безробіття не може бути суб'єктом створення ефективної економіки... Ще в останні роки існування СРСР мало місце безпрецедентне зниження рівня життя населення України, який і на сьогодні залишається досить низьким...» У монографії «Демографічна криза в Україні. Проблеми досліджень, витоки, складові, напрями протидії» професор В.С. Стешенко пише: «Сьогодні населення України потерпає від поєднаної дії економічної, екологічної і демографічної кризи, які підсилюють одна одну і не дають їй вийти на шлях підвищення якості життя і сталого соціально-економічного розвитку».

Умотивовуючи доконечну потребу відродження Демографічного інституту, В.С. Стешенко далі пише: «Вже давно настав час реабілітувати репресований інститут, надавши йому статус провідної національної установи в галузі пошуково-фундаментальних досліджень, стати на захист історичної правди, задовольнивши в той же час нагальні потреби сучасної науки і практики в результатах демографічних досліджень... Цей інститут має бути

Центральною спеціалізованою установою в галузі демографії з усіма зазначеними вище функціями. Необхідність відновлення Інституту демографії як генератора нових демографічних ідей обумовлюється не лише актуальними практичними потребами, а й потребами розвитку самої демографії як складової наукових основ сучасної гуманітарної культури».

Більше того, В.С. Стешенко опрацювала навіть структуру найважливіших наукових підрозділів (відділів), зміст досліджень і науково-допоміжних робіт цих підрозділів та число співробітників у них. Пропонувалося відроджену установу назвати: Національний інститут демографії імені М.В. Птухи. На жаль, таку назву було відхилено. В Україні й досі побоюються: як би статус «національний» хтось не ототожнив з рецидивом націоналізму.

У монографії, яку ми оглядаємо, є немало й інших свідчень дбайливого ставлення В.С. Стешенко до наукової спадщини великого учителя (Валентина Сергіївна – остання аспірантка академіка). Так, ще в 1971 р. стараннями В.С. Стешенко було перевидано «Вибрані праці» академіка М.В. Птухи (видавництво «Наукова думка») з передмовою тоді ще кандидата економічних наук В.С. Стешенко. «*Видатний радянський демограф і статистик академік М.В. Птуха, – йдеться у передмові, – залишив велику і цінну наукову спадщину. У пропонованому читачеві томі вміщено лише невелику її частину, що стосується переважно демографічної методології і теорії статистики. Публікація вибраних праць М.В. Птухи – не лише вираження поваги до видатного вченого і визнання його заслуг перед радянською демографічною наукою, але й настійна потреба, викликана особливостями сучасного стану розвитку цієї науки.*

Автор передмови вказує на потребу поглибленого вивчення проблем народонаселення, розширення фронту демографічних досліджень. «*Успішне розв'язання великих і відповідальних завдань, що стоять перед демографією, неможливе без вивчення й узагальнення усього попереднього досвіду наукових досліджень у цій галузі... Спадщина М.В. Птухи – сполучна ланка між дореволюційною і радянською демографією і статистикою. У теоретичних працях М.В. Птухи узагальнено і розвинуто не тільки вітчизняний досвід, а й досвід, нагромаджений за рубежом. Знання кількох іноземних мов, тривала праця у найбільших книгосховищах Європи, постійні наукові контакти з найвидатнішими демографами світу дозволили йому в багатьох працях зробити своєрідний висновок щодо розроблюваності демографічних проблем, запропонувати свої оригінальні методи вивчення демографічних явищ.*

Іншими словами, сучасний стан демографічної науки в Україні зобов'язує українську науку продовжувати й розвивати створені традиції, і праці М.В. Птухи допоможуть нам у цьому значною мірою.

На жаль, видані ще в 1971 р. «Вибрані праці» М.В. Птухи – це єдине перевидання наукової спадщини такого потрібного нам сьогодні вченого.

Знову таки на жаль, навіть сьогодні, коли Україна зависла над демографічною прірвою, мало є фахівців, які з цього приводу били б тривогу, як то свого часу була тривога В.С. Стешенко, вбачаючи у велетенських демографічних утратах найбільшу загрозу національній безпеці. Чому з боку незліченного корпусу нинішніх статистиків і демографів навіть сьогодні не виявляється належного інтересу до багатющої наукової спадщини академіка М.В. Птухи –

інтересу, який мав би протидіяти катастрофічному погіршенню фізичного й духовного здоров'я нації?! Скинута з трону в 1938 році, «цариця наук» так і не повернулася на своє високе становище.

М. В. Птуха у колі вчених АН УРСР.

Сидять зліва направо:

М. М. Гришко, О. М. Динник, М. В. Птуха, О. О. Богомолец, М. О. Лаврентьев. Київ, 1944 р. ІР НБІВ НАН України, Ф. 36, оп.1, стр. 38, арк.1

Тож дуже добре, що автори монографії в особі доктора економічних наук, професора В.С. Стешенко та її чоловіка кандидата економічних наук **В.П. Піскунова** подають нам приклад професійної честі та наукового ентузіазму, щоб не сказати – просто сумлінного ставлення до свого покликання: сповна віддаватися «*святій і чистій науковій роботі*» (за М.В. Птухою). Мова не тільки про поширення ідей академіка у спосіб опублікування наукових розвідок, а й про обнародування праць самого Михайла Васильовича, які за його життя не були видані.

Так, стараннями В.С. Стешенко як укладача та відповідального редактора збірника наукових праць «Демографические тетради» у випуску 4–5 за 1972 р. надруковано працю М.В. Птухи «Учение о народонаселении Т.Р. Мальгуса» (с. 138–192). У цих же «Демографических тетрадях» надруковано й такі праці М.В. Птухи:

«Письмо М.В. Птухи редактору журнала «Советское здравоохранение» М.В. Хомутову от 8 апреля 1957 г.»;

«Средняя продолжительность жизни». 1974, вип. 9, с. 165–175);

«Современное состояние статистики населения на Украине». 1974, вип. 9, с. 176–181;

«Об организации работы по составлению библиографического словаря отечественных экономистов и статистов». 1974, вип. 9, с. 182–185;

Уривок із листа академіка М.В. Птухи до Президента АН СРСР О.М. Несмеянова від 26 лютого 1958 р.». 1974, вип. 9, с. 185;

«Письмо М.В. Птухи П.И. Пустоходу от 1 июля 1942 г.». 1974, с. 186.

Крім того, в «Демографических тетрадях» (1974, випуск 9, с. 187–192) за ініціативи В.С. Стешенко опубліковано також матеріали Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України (Фонд 22, чотири описи, 748 одиниць зберігання). Спадщину академіка М.В. Птухи систематизувала науковий співробітник Центрального наукового архіву АН УРСР **О.О. Михайлова** за чотирма описами:

- 1) наукові праці та робочі матеріали;
- 2) біографічні матеріали та документи про діяльність;
- 3) листування;
- 4) матеріали, зібрані М.В. Птухою.

Автори монографії досліджували життєпис і наукові здобутки академіка М.В. Птухи за такими головними напрямками:

- 1) у галузі загальної теорії статистики;
- 2) у галузі демографії теоретичної і практичної;
- 3) у спеціальних розробках загальної і вітчизняної статистики;
- 4) у колективній роботі академічного Демографічного інституту.

Вивчення наукових здобутків академіка М.В. Птухи у галузі загальної теорії статистики, демографії теоретичної і прикладної та в спеціальних розробках загальної й вітчизняної історії статистики дає підстави стверджувати, що в особі цього ученого Україна інтелектуальна має благородний приклад цілковитої відданості «святій і чистій науковій роботі». Таке високе пошанування науки увінчалось видатними результатами, які вивели українську економічну думку не тільки на передові рубежі в усьому СРСР, а й утвердили українську першість на світовому економічному обширі. До визначальних здобутків М.В. Птухи належить віднести:

1. Заснування та розвиток теоретичних і методичних наукових напрямів у демографії. Головний творчий внесок у наукове демографічне знання та пізнання полягає у фундаментальному обґрунтуванні існування демографічної статистики як окремої галузі сучасних наук про гуманітарне, соціальне та суспільне. М.В. Птуха виробив таку дефініцію предмету демографічної статистики, точність якої не породжує запитання, що реально ця наука вивчає. Академік Птуха вважав: предмет демографічної статистики утворюють «конкретні масові явища соціального життя, що стосуються особистості людини або її вчинків». Цінність визначення М.В. Птухи предмета («матеріалу») демографічної статистики полягає також у тому, що воно орієнтує на подальший розвиток демографічної статистики та безперервне розширення її предмета. Тому, «знаходячи ці мотиви, ми здатні науково пояснити значну кількість масових явищ соціального життя».

Визначення М.В. Птухою предмета демографічної статистики як науки саме про «масові явища соціального життя» людей дає змогу зрозуміти специфіку демографічної статистики на відміну її предмета від тих предметів, явища існування яких є не масовими, тобто сукупностями. Унікальна специфіка демографічної статистики полягає в тому, що тільки в демографічній статистиці вивчаються масові події, факти та явища, що характеризують життя людей та наслідки-результати їх створення як суб'єктів. Через це лише в демографічній статистиці вивчають масові вчинки упродовж усієї біографії людей.

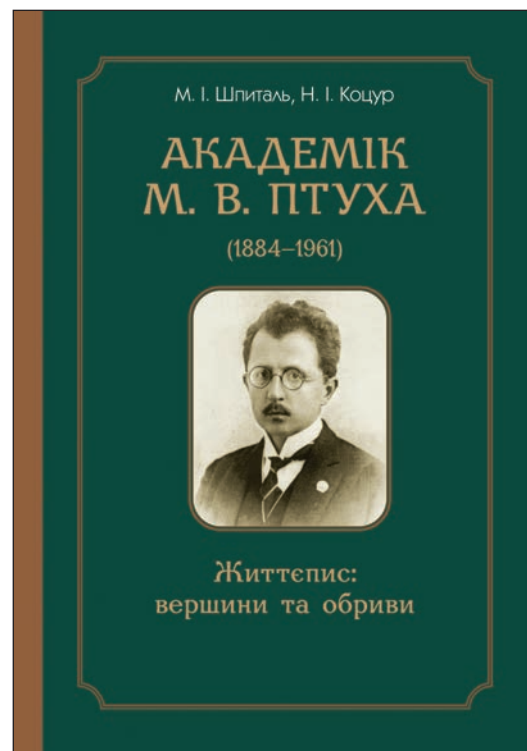
2. М.В. Птуха удосконалив методику демографічного аналізу в частині побудови індексів шлюбності, розробки коротких таблиць смертності та показників смертності немовлят за місяцями року, вирішення методичних питань щодо перспективних обчислень населення, переписів населення тощо.

3. Масштабно та глибоко науково (поки що найгрунтовніше) досліджено історію демографічної статистики країн Заходу, що увінчалось виходом у світ «Очерков по

истории статистики XVII–XVIII веков» (1945) та двотомної фундаментальної праці «Очерки по истории статистики в СССР (1955 і 1959)». Перша праця засвідчує прихильність М.В. Птухи до західного вектора наукових досліджень, друга розкриває самобутній шлях розвитку вітчизняної економічної думки.

Монографія М.І. Шпиталь та Н.І. Коцур є першим комплексним дослідженням, у якому відтворено цілісний образ ученого-демографа М.В. Птухи, з іменем якого пов'язані українські пріоритети у галузі світових досягнень економічної думки. Сукупний аналіз наукових робіт і практичних діянь академіка М.В. Птухи здійснено під кутом його україноцентризму та людиноцентризму. Проаналізований авторами великий масив архівних джерел дає підставу бачити в особі М.В. Птухи не лише видатного вченого-педагога, а й реформатора вищої освіти, який наполегливо ставив «питання про корінні зміни в органах, які відають вищою освітою», виступаючи, зокрема, проти «надмірної централізації управління вищою освітою», «застарілої у різних відношеннях».

Таким чином, представлений М.І. Шпиталь та Н.І. Коцур інтелектуальний образ ученого, організатора демографічної науки, корифея української економічної думки М.В. Птухи доповнює галерею найвидатніших інтелектуалів України і діячів культури вселюдської. Разом з тим яскравий образ М.В. Птухи – мислителя й гуманіста світового виміру – слугує достовірним джерелом та взірцем у процесі виховання високих морально-етичних чеснот, патріотизму й людяності у середовищі студентства, молодих науковців, учнівства, вчительства, суспільства взагалі. ■

Обкладинка монографії
"Академік М.В. Птуха (1884-1961).
Життєпис: вершини та обриви".
Автори – М.І. Шпиталь та Н.І. Коцур.
Переяслав-Хмельницький, 2018 р.